

ป ริตรศน์มหาชาติฉบับหลวงในดินแดนไทย

นาวาอากาศโทหญิง สุมาลี วีระวงศ์*

บทคัดย่อ

บทความนี้ติดตามความเป็นมาและพัฒนาการของมหาเวสสันดรชาดก จากที่เป็นนิทานประวัติวีรบุรุษอินเดียโบราณถ่ายทอดทางมุขปาฐะผ่านการแปล ย่อ-ขยายโดยเสรีเข้ามาในดินแดนที่ปัจจุบันเป็นประเทศไทย และพระภิกษุใน พุทธศาสนาได้นำมาใช้เป็นชาดกเรื่องสำคัญ (มหาชาติ) เผยแผ่แนวคิดเกี่ยวกับ พุทธบารมี โดยอาศัยการสวดเนื้อความภาษาบาลีคือคาถาพันกำกับเนื้อความ ก่อนการเทศน์แปลแต่งเสริมแหล่งอธิบายขยายความอย่างเสรีตามที่เห็นสมควร สำหรับผู้ฟังต่างถิ่นต่างยุคสมัยเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน คู่เคียงกับฉบับอ้างอิงที่มี กระบวนการตรวจสอบต้นฉบับและคุณภาพการแปล ซึ่งเริ่มมีเมื่อสมเด็จพระบรม ไตรโลกนาถทรงมีพระบรมราชโองการจัดประชุมพระสงฆ์และนักปราชญ์ราชกวี ทัวพระราชอาณาจักร เพื่อร่วมกันตรวจทานคาถาพัน และรวบรวมคัดเลือกแก้ไข บทแปลแต่งที่ถูกต้องและเลิศด้วยกวีโวหารขึ้นเป็นมหาชาติคำหลวงสำเร็จใน พ.ศ. 2025 (นับเป็นฉบับเขียนลายมือฉบับแรก) เพื่อใช้ในการเทศน์พิธีหลวง และเป็นมรดกวัฒนธรรมที่สร้างแรงบันดาลใจแก่กวี ศิลปิน นักคิดนักวิจารณ์นานา

* นักวิชาการอิสระ

วันที่รับบทความ 10 มิถุนายน 2562 วันที่แก้ไขบทความ 12 มกราคม 2563

วันที่ตอบรับบทความ 24 พฤษภาคม 2563

สาขาตลอดมากกว่า 4 ศตวรรษ โดยอาศัยแต่ความทรงจำในการท่องวนและคัดลอกในการสืบทอด จนกระทั่งมีการรวบรวมต้นฉบับมหาชาติฉบับหลวงขึ้นตามพระราชดำริในสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า และจัดทำฉบับพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2460

ต่อมา ระหว่างช่วงรัชกาลที่เก้าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งส่วนราชการและเอกชนได้ร่วมมือกันปรับปรุงส่งเสริมพิธีเทศน์มหาชาติเพื่อการกุศลสาธารณะ และจัดพิมพ์เผยแพร่มหาชาติทั้งที่เป็นวรรณคดีฉบับพิมพ์ซ้ำและฉบับชำระใหม่ (เช่น มหาชาติคำหลวงฉบับสมโภช 100 ปีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) รวมทั้งบทเทศนา วรรณกรรมสร้างสรรค์และศิลปะเกี่ยวเนื่องหลากสาขา งานเขียนเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ และวิจารณ์ ซึ่งสังเกตได้ว่าส่วนหนึ่งอ้างอิงข้อมูลจากความทรงจำเป็นฐานในการตีความเสริมต่อ โดยมีได้ตรวจสอบข้อมูลจากฉบับแปลลายลักษณ์ที่เชื่อถือได้ ส่งผลให้เกิดความผิดพลาดคลาดเคลื่อนที่มียุทธสำคัญ ควรแก้ไขเพื่อรักษาความเข้าใจที่ถูกต้องในแนวคิดหลักทางพุทธศาสนา

คำสำคัญ: มหาชาติ, คาถาพัน, สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

Mahavessantara Jataka in Thailand: A retrospective viewpoint

Wing Commander Sumalee Weerawongse (ret.)*

Abstract

This article traces the evolution of Mahachat or Mahavessantara Jataka since it spread orally from India and was used as an efficient instrument to win over new believers of Buddhism in the land now called The Kingdom of Thailand. Later, from Sri Lanka came the complete Pali scripture consisting of a thousand verses. This was commonly recited in full before the free-form translation of the Thai version in brief or with long descriptive details as demanded by the audience. The first manuscript version of the Pali-Thai authoritative translation was accomplished by a team of revered monks, famous sages and royal poets under the patronage of King Boromtrailokanath in B.E. 2025 and was called Mahachat Kamluang. Having been preserved through manuscripts and rote learning for more than 400 years, the KamLuang has been both a referential base and inspirational resource for literary and artistic creations concerning the jataka. Then it was recompiled by a royal committee assigned by King Rama V, and the first published version came out in B.E. 2460.

* An independent scholar

Received June 10, 2019, Revised January 12, 2020, Accepted May 24, 2020

Later on, during the reign of King Rama IX, many official and private organizations both organized the Ceremony of Mahachat Recitals for public charity and helped publishing old and new Thai versions of the jataka (including a revised edition of the 2025 KamLuang on the occasion of the centenary celebration of Chulalongkorn University) as well as academical and/or critical literary creations, some of which, due to lack of reference-checking and disrupted memory, have confused and damaged the true story of the jataka. Timely notice and corrections are needed so as to restore the factual interpretation of our Buddha's teachings.

Keywords: Mahachat, thousand verses, King Boromtrailokanath

1. มหาชาติฉบับคาถาพัน

นิทานอินเดียโบราณที่ไม่รู้กาลกำเนิดแน่ชัดจำนวนหนึ่งมีเค้าเรื่องละม้ายกัน ที่ว่าด้วยพระราชาทิถูกขับหรือจำเป็นต้องเนรเทศตนเองไปอยู่ในป่า (ซึ่งมักระบุ ว่าชื่อหิมวันต์ หรือหิมพานต์ก็ตรงกัน) แล้วในภายหลังสามารถกลับคืนไปครองราชสมบัติได้อีกโดยฉันทานุมัติของชาวเมือง ข้อที่น่าสังเกตก็คือ นิทานแนวนี้นั้นบางเรื่องมีผู้นำไปใช้ประโยชน์ในลักษณะนิทานสาธกสำหรับเสริมศรัทธาความเชื่อในลัทธิศาสนาด้วย อาทิเรื่องมหาภารตะและรามายณะ ซึ่งกลายรูปเป็นมหากาพย์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ฮินดู และนิทานเรื่องพระเวสสันดร ซึ่งภายหลังพุทธศาสนิกนิกายเถรวาทใช้เป็นเรื่องหลักสำหรับอธิบายขบคิดว่าด้วยการสร้างกุศลบารมีของพระโพธิสัตว์เพื่อบรรลุสถานภาพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเนื่องจากเกิดความเชื่อถือร่วมกันอย่างแพร่หลายว่า นิทานหรือชาดกเรื่องนี้เล่าถึงพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ที่ได้ทรงบำเพ็ญทศบารมีอย่างสมบูรณ์พร้อมก่อนที่จะเสด็จมาอุบัติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะศากยวงศ์ และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธศาสดาในที่สุด ดังนั้นจึงนับว่ามีความสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่นๆ อีกเท่าตัว¹ ที่เชื่อถือกันว่าเป็นเรื่องอดีตชาติของพระพุทธองค์เช่นกัน พระอรชรกถาจารย์ฝ่ายลังกาจึงได้นำมาเรียบเรียงรังสรรค์เป็นคาถาภาษาบาลีถึงพันบท ถือเป็นต้นฉบับที่แน่นอนเพื่อใช้ในการเผยแพร่ หลังจากที่น่าจะมีการเล่าและตีความโดยจำลองมาก่อนหน้านั้นนานแล้ว

ไม่มีหลักฐานใดที่ระบุชัดว่า ใครหรือกลุ่มบุคคลใดเป็นผู้ประพันธ์คาถาทั้งพันบทนี้ขึ้นตั้งแต่เมื่อไรแน่ ได้แต่พออนุมานคร่าวๆ ว่าน่าจะเป็นช่วงก่อนที่

¹ ข้อที่น่าสังเกตคือ การที่ภายหลังเกิดมีนวนิยายแพร่หลายทั้งในหมู่ผู้เทศน์และหมู่ชาวบ้านผู้ฟังเทศน์ในอันที่จะจับคู่อดีตชาติของพระโพธิสัตว์กับทศบารมีที่ทรงบำเพ็ญอันเป็นเหตุให้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า โดยถือว่าในชาติหนึ่งก็บำเพ็ญบารมีชนิดเดียวเท่านั้น แต่การจัดคู่นี้มิได้เรียงตรงลำดับ ดังเห็นได้ว่าการกำหนดให้พระเวสสันดรชาติสุดท้ายบำเพ็ญทานบารมีอันเป็นบารมีข้อแรก

ศาสนาพุทธจะเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิคือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (รวมทั้งดินแดนที่ปัจจุบันเป็นประเทศไทย) เป็นระลอกที่สอง คือช่วงก่อน พ.ศ. 1800 ไม่นานนัก แม้ว่าอันที่จริงการติดต่อค้าขาย แลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ตลอดจนเผยแผ่ศาสนา ระหว่างภารตทวีปกับสุวรรณภูมิน่าจะเริ่มต้นมาแต่ก่อนพุทธกาล ดังเห็นได้ว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและภาษาบ่งชี้ได้ว่า ศาสนาพราหมณ์ ทั้งไศวนิกายและไวษณพนิกาย² รวมทั้งนิทานนิยายเรื่องรามายณะและมหาภารตะ เข้ามาแพร่หลายอยู่ก่อนที่พุทธศาสนาจะเริ่มเผยแผ่ออกนอกภารตทวีปอย่างเป็นทางการในรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราชในพุทธศตวรรษที่ 3 และกว่าจะเป็นที่ยอมรับนับถือแพร่หลายก็ต่อเมื่อชนเผ่าไทได้สถาปนาราชอาณาจักรสุโขทัยขึ้นแล้ว ดังเห็นได้จากข้อความในศิลาจารึก และไตรภูมิพระร่วงอันเป็นพระราชนิพนธ์ในพระเจ้าลิไท มิกกล่าวถึงการถือศีลฟังธรรม และเทศนาเรื่องบาปบุญนรกสวรรค์ และมีชาดกนิทานหลายเรื่อง กับทั้งมีบทบรรยายภูมิลักษณะของป่าหิมพานต์โดยละเอียดด้วย เพียงแต่ยังมิได้มีการเขียน/แปลเล่าเรื่องเวสสันดรชาดกไว้โดยสมบูรณ์เป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยสุโขทัย

อันที่จริง อาจเป็นได้ว่า ตัวนิทานชาดกเรื่องพระเวสสันดรนี้ พระภิกษุผู้เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาน่าจะได้นำคาถาพันบทนั้นเข้ามาสวดและเทศน์³

² ไศวนิกายหมายถึงพราหมณ์นิกายที่ยกพระศิวะเป็นประมุขแห่งปวงเทพ และไวษณพนิกายคือพราหมณ์กลุ่มที่ถือเอาพระวิษณุเป็นสรณะ ทั้งสองนิกายนี้เข้ามามีอิทธิพลสูงอยู่ในสุวรรณภูมิก่อนพุทธศาสนา เห็นได้จากโบราณสถาน/วัตถุจำพวกปราสาทหิน เทวาลัยและศิวลึงค์ ตลอดจนพิธีกรรม ตำนาน นิทานวรรณคดีและนาฏศิลป์ ในอารยธรรมทั้งของไทย ลาว พม่า กัมพูชา ตลอดจนเวียดนาม ขวามลายู

³ ในบทความนี้ คำว่า สวด หมายถึงการท่อง สาธยายคาถาภาษาบาลีซึ่งถือเป็นต้นฉบับหลักธรรม ก่อนที่จะ เทศน์ คือแปล อธิบายขยายความเป็นภาษาที่ผู้ฟังเข้าใจได้ ในการเผยแผ่ศาสนาข้ามถิ่นระยะแรก ผู้สวด/เทศน์และผู้ฟังยังใช้ภาษาต่างกัน จึงต้องอาศัยล่ามเชื่อมกลางที่รู้ภาษาทั้งสองฝ่ายเข้าช่วยสื่อสารให้พอเข้าใจกันได้ จากนั้นการแลกเปลี่ยนภาษาจึงค่อยๆ เกิดขึ้นซ้ำๆ อย่างเป็นธรรมชาติโดยอาศัยภาษากายอย่างการชี้บู้ชี้ไขเป็นต้นเข้าช่วย

แปลโดยสรุปเป็นภาษาไทยอยู่บ้างแล้ว แต่ใช้วิธีการเผยแพร่โดยมุขปาฐะเป็นหลัก ถึงหากจะมีการบันทึกจดจารต้นฉบับคาถาบาลีไว้ช่วยเตือนความจำเพื่อการเรียนการสอนภาษาบาลีในหมู่ศาสนิกอยู่บ้าง ก็คงใช้ตัวอักษร/อักษรวิธีตามชาติภูมิของผู้สอน/เทศน์และ/หรือบันทึก⁴ ซึ่งอาจมีได้ทั้งอักษรทมิฬ มอญ หรือขอม อันเป็นที่นิยมใช้กันอยู่ทั่วไปแล้ว ก่อนที่พ่อขุนรามคำแหงจะคิดประดิษฐ์ลายสือไทยขึ้นใช้ แต่บทแปลภาษาไทยที่เป็นอักษรลายสือไทยนั้น ไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานลายลักษณ์ ตกทอดมาจากสมัยสุโขทัย เพราะน่าจะเป็นการแปล/เล่าปากเปล่า หรือปากต่อปาก มีการตีความ/อธิบายตามแต่จะเห็นควรเป็นครั้งๆ ไป มากกว่าจะมีการบันทึกให้ลงตัว เพราะวัสดุอุปกรณ์การบันทึกหายาก ผู้เขียนได้ก็มีน้อย ทางฝ่ายพระภิกษุผู้สวด/เทศน์ย่อมยึดถือความถูกต้องของคาถาบาลีที่เรียกกันเป็นภาษาไทยสั้นๆ ว่า ‘คาถาพัน’ เป็นหลักสำคัญสำหรับเทียบทาน หากมีข้อสงสัยในเรื่องการแปล/ตีความ

2. มหาชาติสมัยอยุธยา

กว่าจะมีฉบับแปลพากย์ไทยทางการของ (มหา) เวสสันดรชาดกขึ้นเป็นคราวแรก ก็ต่อเมื่อล่วงมาถึงพ.ศ. 2025 เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงมีพระราชโองการให้ ‘ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตในกรุงศรีอยุธยา แปลแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้น’⁵

⁴ ผู้บันทึกการเทศน์ มีได้ทั้งฝ่ายผู้เทศน์และ/หรือผู้ฟัง จึงเป็นไปได้ที่จะบันทึกด้วยตัวอักษรต่างแบบด้วยจุดประสงค์ต่างกัน ทางฝ่ายผู้ฟังใช้ตัวอักษรแบบที่เรียนจากครูบาอาจารย์เดิม

⁵ ข้อความนี้อ้างตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพฯ ทรงสรุปไว้ในคำอธิบายมหาชาติคำหลวงฉบับพิมพ์ ซึ่งจะคงทรงนำมาจากข้อความในจินตามณีเล่ม 1 ของพระยาโหราธิบดีอีกทอดหนึ่ง ซึ่งระบุว่า

“ในปีชาลจัตวาศก จุลศักราชได้ 844 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ขุมนุมพระสงฆ์สบสังฆา และนักปราชญราชบัณฑิตทั้งปวงผูกมมหาชาติคำหลวงเป็นพิชฎาทรง 13 กันเป็นคำสวดคำหลวง”

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ

1. เป็นครั้งแรกที่ใช้คำว่า ‘มหาชาติ’ หมายถึง (มหา) เวสสันดรชาดกและพิธีการเทศน์ชาดกเรื่องดังกล่าว

2. ฉบับแปลเป็นไทยยังอาศัยฟังฟังต้นฉบับภาษาบาลีอย่างแนบชิดด้วยวิธีการ ‘แปลร้อย’ คือยกคาถาบาลีนำ แล้วแปลถอดความเป็นภาษาไทย สั้นบ้าง ยาวบ้างแล้วแต่ (คณะ) ผู้แปลแต่ละกัณฑ์จะเห็นว่าเหมาะสม แต่ขั้นตอนการดำเนินเรื่องและการตีความเนื้อหาที่อาศัยคาถาพินันตนเองเป็นกรอบควบคุมอย่างมั่นคง

ด้วยเหตุที่คาถาพินมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสถาปนาเสริมสร้างและสืบสานความเชื่อมั่นในแนวคิดที่ว่า การบำเพ็ญทานบารมีอย่างอุกฤษฏ์เป็นบันไดขั้นสุดท้ายในการก้าวสู่พุทธภูมิ และสามารถทำให้แนวคิดนี้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงยาวนานผ่านหลายยุคสมัย ทั้งที่มีได้จำกัดวิธีการสื่อสาร หรือกลุ่มบุคคลที่สื่อสารสู่ศาสนิกต่างภาษาแต่ประการใด ทั้งยังได้ก่อเกิดประเพณีพิธีกรรมอันหลากหลายต่อเนื่องสืบมา แสดงว่ากลวิธีสร้างสรรค์ด้วยบทซึ่งมีรายละเอียดซับซ้อนและยาวกว่าชาดกในกลุ่มเทศน์เรื่องอื่นๆ มีข้อที่น่าสนใจอยู่มาก กล่าวคือ

ก. เพื่อแก้ปัญหาความซับซ้อนของโครงเรื่องซึ่งทั้งยาวมีตัวละครและรายละเอียดเชิงพฤติกรรมมาก (กลุ่ม) ผู้ประพันธ์จึงใช้วิธีตัดแบ่งเนื้อความออกเป็นช่วงๆ แต่ละช่วงซึ่งเรียกว่ากัณฑ์นั้นมีการตั้งชื่อตามเหตุการณ์สำคัญ การเล่าเรื่องก็กำหนดให้มีผู้ถากถาง เพื่อให้โอกาสอธิบายขยายความเรื่องที่มีผู้สงสัยเรื่องวิธีคิดหรือเหตุผลของการกระทำ น่าสังเกตที่ผู้ประพันธ์กำหนดให้พระพุทธองค์นั่นเองทรงเป็นผู้เล่า และพระสารีบุตรอัครสาวกฝ่ายขวาเป็นผู้ซักถามแทนสาวกรูปอื่นๆ โดยโยงยึดเข้ากับพุทธประวัติ ตอนที่เสด็จโปรดพระพุทธบิดา ณ กรุงกบิลพัสดุ์และทรงทรมานพระญาติวงศ์ผู้วิญญูชนสิ้นมานะทิฎฐิ ผลก็คือผู้ฟังจะเกิดศรัทธาเชื่อมั่นว่า สารของเรื่องและข้อสรุปทั้งปวงเป็นพระพุทธดำรัส เท่ากับว่าเป็นความจริงโดยสมบูรณ์

ข. อนึ่ง วิธีที่เล่าเรื่องพระเวสสันดรโดยย้อนกลับไปได้ตั้งต้นจากอดีตชาติของพระมารดาบนดาวดึงส์สวรรค์ และให้ข้อมูลประกอบอย่างละเอียดในกัณฑ์แรกว่า เคยทรงถือกำเนิดเป็นผู้ใดบ้างก่อนที่จะมาถือกำเนิดเป็นพระพุทธรมาตาสอดรับกับการประชุมชาดกในกัณฑ์สุดท้าย นับได้ว่าเป็นการย้าแนวคิดเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด และกลายเป็นกลวิธีการประพันธ์/เทศน์นิทานชาดกที่นิยมกันสืบมา

ข้อที่น่าสังเกตคือ ตามธรรมเนียมปฏิบัตินับแต่สมัยที่เริ่มเผยแผ่ศาสนาพุทธในดินแดนไทย พระภิกษุผู้เทศน์น่าจะกวัดข้นเคร่งครัดกับการรักษาต้นฉบับคาถาพันพากย์บาลีให้ถูกต้องโดยอักขระและสำเนียงเท่าที่จะทำได้ แต่ในการแปลหรือให้อรรถาธิบายพากย์ไทยโดยใช้ภาษาถิ่นต่างๆ ตามสะดวกของผู้ฟัง ก็ย่อมมีการเสริมรายละเอียดอุปมาอุปไมยตามที่เห็นควรโดยอิสระตามโอกาสและการเรียกร้องของผู้ฟัง ซึ่งส่วนมากไม่รู้ภาษาบาลีและฟังคาถาเพื่อ ‘เอาบุญ’ แต่สนุกสนานกับการติดตามเรื่องราวของนิทานชาดกด้วยความอยากรู้อยากเข้าใจไปพร้อมกัน ดังนั้น ระหว่างที่การเทศน์สาธกชาดกเรื่องพระเวสสันดรเพื่อเผยแผ่แนวคิดธรรมะแพร่หลายไปตามท้องถิ่นที่ใช้ภาษาตระกูลไท - ลาวซึ่งกำลังก่อตัวเป็นแคว้นจนกระทั่งอาณาจักรสุโขทัยกับอยุธยาค่อยควบรวมเข้าด้วยกัน คือก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น คงจะมีแต่การแปลต้น⁶ ตามสำนึก ซึ่งยังสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ตามโอกาส และต้นฉบับเขียนลายมือภาษาบาลีก็คงยังไม่มีการชำระให้ลงตัวสำหรับใช้อ้างอิงร่วมกัน บรรดาผู้รู้ทั้งฝ่ายบาลีและไทยก็คงจะได้ตระหนักดีถึงปัญหาความเพี้ยนในด้านเสียงเทศน์และอักขระที่จดบันทึกคาถาพัน ซึ่งส่งผลไปถึงความสับสนในการเล่า/แปลด้วยภาษาถิ่นต่างๆ ที่พ้องและ

⁶ ในบทความนี้ ต้น หมายถึงการแปลโดยวาจาแบบทันควัน ถือเอาโดยอรรถะ คือความหมายของต้นฉบับตามที่เข้าใจเป็นสำคัญ มักเป็นการแปลรวบสรุปเอาความโดยรวม แต่อาจมีการขยายความเพิ่มเติมเพื่อเสริมสรหรือรื้ออารมณ์บ้าง อธิบายข้อคิดหรือเหตุผลที่เข้าใจยากบ้าง เพื่อประโยชน์ของผู้ฟังในขณะนั้น

เพี้ยนกันทั้งเสียง คำ สำนวน และความหมาย (ทั้งความหมายตรงและความหมายแฝง) ดังนั้น การ ‘ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตในกรุงศรีอยุธยา แปลแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้น’ จึงมีผลเป็นการแก้ปัญหาในด้านชำระอักขระต้นฉบับคาถาพัน และคัดสรรบทแปลที่ถูกต้องมีคุณภาพเชิงกวีโวหารวรรณศิลป์สมควรเป็นแบบแผนอ้างอิงได้ด้วยในคราวเดียว

แต่อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับลายลักษณ์ของมหาชาติคำหลวงที่เกิดขึ้นก็คงได้ใช้ในพิธีเทศน์มหาชาติของหลวงเป็นหลัก และอาจใช้ในการสอนภาษาบาลีในสำนักใหญ่ๆ ตามวัดสำคัญด้วยนั้น มิได้มีผลในเชิงจำกัดการต่อยอดและ/หรือขยายความ/ตีความเพิ่มในหมู่นักเทศน์ตามวัดราษฎร์ในท้องถิ่นทั่วไปตามโอกาสต่างๆ ตามที่เห็นเหมาะสมดังที่เคยมีมาแต่ก่อน การเทศน์มหาชาติตามชนบทดังกล่าวจึงยังคงมีสืบต่อมาโดยไม่ขาดตอน เช่นเดียวกับการสืบבלายลักษณ์ของมหาชาติคำหลวงฉบับ 2025 ในหมู่ปราชญ์ผู้อ่านเขียนซึ่งดำเนินคู่เคียงกันมาร่วมกับวิวัฒนาการของภาษาไทย ทั้งระบบอักขรวิธี การสร้างสรรค์ และความผันแปรของถ้อยคำสำนวน

หลักฐานสมัยอยุธยาที่แสดงว่าความนิยมยกย่องมหาชาติคำหลวงฉบับ 2025 ยังดำรงอยู่ต่อมาอีกนาน ปรากฏอยู่ในตำราจินตามณี ฉบับที่พระโหราธิบดีรับพระราชโองการแต่งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังเห็นได้ว่า คำตัดพ้อของพระเวสสันดรต่อพระมัทรีในกัณฑ์มัทรีของมหาชาติคำหลวงฉบับ 2025 ถูกนำมาอ้างอิงเป็นตัวอย่างคำประพันธ์แบบแผนในเชิงกวีโวหารและฉันทลักษณ์ เช่นเดียวกับวรรณคดีสำคัญสมัยอยุธยาตอนต้นเรื่องอื่นๆ อาทิ ลิลิตยวนพ่าย และลิลิตพระลอ ซึ่งตำราจินตามณีของพระโหราธิบดีอ้างอิงถึงรวมกันในฐานะ ‘คำบุราณ’

มิใช่ภาษาร่วมสมัยที่ใช้กันอยู่ในรัชกาลนั้น⁷ ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ที่วามหาชาติคำหลวงฉบับ 2025 อาจมิใช่ฉบับที่นำมาใช้ในการเทศน์มหาชาติพิธีหลวงในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ได้ เนื่องจากก่อนหน้านั้นในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2145-2171) ได้มีการประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแปลแต่งมหาชาติฉบับทางการขึ้นอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะภาษาสำนวนใหม่กว่ามหาชาติคำหลวงฉบับ 2025 แต่มหาชาติฉบับนี้ภายหลังมีฉบับเหลือตกค้างมาเพียงกัณฑ์เดียว คือ กัณฑ์กุมาร ออกชื่อว่า กาวพยุมารบรรพ จึงมักเรียกกันแต่ว่า กาวพยุมหาชาติ⁸ (ทั้งที่แต่งด้วยรายยาว) เพื่อมิให้สับสนกับมหาชาติคำหลวงฉบับ 2025 อันเป็นฉบับดั้งเดิม

ข้อน่าสังเกตประการหนึ่งคือ ต่อ มาในช่วงปลายสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ทรงมีพระราชดำรัสสั่งให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ คือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ทรงแปลแต่งวรรณกรรมศาสนาจากต้นฉบับภาษาบาลีที่รับจากลังกาอีกสองเรื่อง โดยขนานนามว่าเป็นคำหลวง (คือฉบับทางการ) ทั้งคู่ มีเรื่องหนึ่งคือพระมาลัย

⁷ ข้อความที่อ้างในจินตามณีเล่ม 1 (ในหนังสือวรรณคดีอยุธยาเล่ม 2 ของกรมศิลปากร พ.ศ. 2528 มีว่า

‘ผิเอากลอนห้าใส่ ให้เอาด้วยกันทั้งสี่บท อย่าได้ลดโคลงต้นคือ อุปาทาบท คำสรวลสมุทสรสมุโข พระนนทกษัตริ์สังวาส ศรีอุมาภิการย์ พระยศราชาพิลาป อย่าได้เอาคำบูรณนั้นมาใส่ ผิดดูเยี่ยงให้ดูเยี่ยงแต่กลบท กลพินรุ กลศับท แลกทำโดยกฤตยาการ’

หมายเหตุ: **กลบท**น่าจะได้แก่แบบอย่างทางฉันทลักษณ์ **กลพินรุและกลศับท** คือแบบอย่างทางการแต่งเสียงของศัพท์และความหมาย **ก(ระ)ทำโดยกฤตยาการ** คงหมายความว่าให้แต่งขึ้นใหม่ด้วยฝีมือของตนเอง โดยไม่ลอกของเก่า

⁸ คำว่า **กาวพย** ในช่วงรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมน่าจะมีความหมายตามคำเดิม กาวย คือผลงานที่กวีแต่ง มิใช่ชื่อฉันทลักษณ์ชนิดหนึ่งดังที่บัญญัติใช้กันในสมัยหลังในยุครัตนโกสินทร์ เมื่อมีตำราฉันทลักษณ์ เป็นภาคสุดท้ายอยู่ในชุดไววยากรณ์ที่เริ่มจากอักขรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ และฉันทลักษณ์

คำหลวงนั้น ได้เข้ามามีส่วนส่งเสริมความนิยมฟังเทศน์มหาชาติอย่างมีนัยสำคัญ ด้วยการเน้นผลประโยชน์จากการฟังและบูชากัณฑ์เทศน์ (ด้วยอาวาสบูชาต่างๆ) ว่าทำให้ได้รับผลบุญมากมายนักหนา รวมถึงจะได้ไปเกิดในสมัยที่พระศรีอารียเมตไตรย (พระพุทธเจ้าองค์ถัดไป ซึ่งเชื่อว่าเป็นองค์สุดท้ายในกัปนี้) จะมาบังเกิดด้วยค่านิยมเรื่องนี้คงแพร่หลายรวดเร็วทั้งวัดในเมืองหลวงตลอดไปถึงชนบท ผลปรากฏว่า หลังจากเสียกรุงในพ.ศ. 2310 แล้ว การเทศน์มหาชาติในหลายท้องถิ่น โดยเฉพาะภาคอีสาน นิยมนำเอาเทศน์เรื่องพระมาลัยมาสวดเบิกนำความก่อนเทศน์คาถาพันและตัวเรื่องมหาเวสสันดรชาดก แต่ในภาคกลางและเมืองหลวง สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักจะนิยมนำเรื่องนี้ไปสวดและเทศน์ในโอกาสอื่นมากกว่าในการเทศน์มหาชาติ

3. มหาชาติสมัยรัตนโกสินทร์

พระราชนโยบายฟื้นฟูบูรณการศิลปไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงรับภาระมาแต่ก่อนครองราชย์ เป็นหลักการที่แผ่ผลดีถึงการส่งเสริมวรรณกรรมพุทธศาสนาในกลุ่มมหาชาตินี้ด้วย ดังเห็นได้ว่า มีการสืบค้นซ่อมเสริมฉบับมหาชาติคำหลวงฉบับ 2025 ที่ว่าหายไป 6 กัณฑ์เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาจนสามารถกู้คืนได้ครบทั้ง 13 กัณฑ์ใน พ.ศ. 2358 โดยอาศัยความทรงจำที่สืบทอดกันมาโดยมุขปาฐะในหมู่พระภิกษุผู้ทรงวิทยาคุณตามวัดต่างๆ อาทิเช่น วัดราชสิทธิาราม อันเป็นสถานศึกษาของราชสกุลนับแต่รัชกาลแรกเป็นต้นมาไม่มีหลักฐานระบุข้อความมหาชาติคำหลวงฉบับชำระ 2358 นี้ ได้นำไปใช้สวด (หรือเทศน์) ในพิธีหลวง เช่นพระราชพิธีวิสาขบูชาที่ทรงฟื้นฟูจัดขึ้นใหม่หรือไม่ แต่ที่ปรากฏชัดก็คือ ในรัชกาลที่ 2 นี้เอง ตามวัดสำคัญในกรุงเทพฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นสำนักสอนภาษาบาลีและแปลบาลี - ไทย⁹ นิยมนำคาถาพันมาจัดแปลเป็น

⁹ ระเบียบกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สำนักสอนแปลบาลี - ไทยส่วนมากอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีอาทิ วัดสังฆกระเจาย วัดราชสิทธิาราม วัดหงส์รัตนาราม วัดถนน เป็นต้น

มหาเวสสันดรชาดกฉบับร่วมสมัย ใช้ในการสอนแปลและสำหรับเทศน์มหาชาติ และจัดฝึกนักเทศน์กัณฑ์ต่างๆ เท่าที่จะทำได้ เป็นลักษณะคล้ายการประกวด ประชันกันในตัว โดยมีผู้ฟังทำหน้าที่คล้ายกรรมการตัดสินมาตรฐานเชิงวรรณศิลป์ ง่ายๆ วัดใดแปลแต่งได้สำนวนดีปฏิภาณไวเทศน์ไพเราะไม่มีตัวจับ ก็เป็นที่ขึ้นชื่อ ได้รับนิมนต์ไปร่วมงานเทศน์ตามวัดอื่นด้วย เพื่อ ‘เจริญศรัทธาของผู้ฟัง’ เลยเกิด ผลต่อเนื่องในลักษณะที่ว่า กัณฑ์ใดของสำนักใดขึ้นชื่อถึงขั้นแล้ว สำนักอื่นจะ ไม่แต่งแข่ง เพียงแต่ส่งพระภิกษุไปร่วมเรียนและฝึกเทศน์ ณ วัดนั้นก็เป็นการ เพียงพอในช่วง 4 รัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ มีมหาเวสสันดรชาดกที่ แต่งด้วยร้อยยาวหรือกลอนเทศน์เช่นเดียวกับภาพัฒนมหาชาติครบทั้ง 13 กัณฑ์ แต่มีใช้ผลงานของกวีผู้เดียว หากกล่าวได้ว่าสำนวนยอดนิยมเป็นผลงานร่วม ของกวีชาววัด ได้แก่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสสำนักวัดโพธิ์ สมเด็จพระเจ้า ฟ้ามงกุฎสำนักวัดบวรนิเวศ พระเทพโมลี (กลั่น) สำนักวัดราชสิทธิธาราม สำนัก วัดถนอม พระเทพมุนี (ดั่ง) วัดสังข์กระจาย กับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่ง คงจะเคยบวชเรียนมาแล้ว การสืบฉบับก็ยังคงใช้ระบบการลอกคัดและท่องจำ เป็นหลัก แม้ว่าเทคโนโลยีการพิมพ์จะเผยแพร่จากตะวันตกเข้ามาแล้วก็ตาม อนึ่ง ในระยะเดียวกันนี้เอง ปรากฏว่าพระองค์เจ้าหญิงมณฑาและพระองค์ เจ้าหญิงอุบลทรงร่วมกันนิพนธ์กุमारคำฉันท์ โดยนำเนื้อความจากมหาเวสสันดร ชาดกเฉพาะกัณฑ์กุมารมาแต่ง น่าจะทรงมุ่งแสดงฝีมือพระหัตถ์เป็นพุทธานุชา แต่มีได้ ทรงประสงค์จะใช้เพื่อการสวดหรือเทศน์ จึงทรงเลือกใช้แบบคำประพันธ์ที่มีทำนอง เสียงเหมาะแก่การอ่านหรือขับทำนองมากกว่า (แนวนิยมแบบนี้ น่าจะสืบมาจากการแต่งราชาพลาปคำฉันท์ครั้งอยุธยา ซึ่งอาศัยรามเกียรติ์เป็นฐานนั่นเอง)

ข้อที่น่าสนใจก็คือ มหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกในระยะนี้ควรถือว่าเป็นฉบับของเอกชน มิใช่ฉบับหลวงของทางราชการ และการเผยแพร่ก็อยู่ในวง จำกัดเฉพาะศิษย์หาในสำนักเรียนและ/หรือวงศ์สกุลของผู้ประพันธ์ แม้แต่สำนวน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงแปลแต่งไว้แต่เมื่อ ครั้งทรงพระผนวช ก็เพียงแต่โปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสนำไปใช้ฝึกเทศน์

ถวายพระกุศลเท่านั้น มิได้ทรงบัญญัติให้มีสถานะเป็นคำหลวง และมีได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในระหว่างรัชกาล

ต่อเมื่อถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากทรงปฏิรูประบบราชการ ส่งเสริมการศึกษาสำหรับประชาชนพลเมืองอย่างเป็นระบบผ่านกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ ก็ได้ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะรวบรวมกวีนิพนธ์ทั้งสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์มาจัดพิมพ์เผยแพร่เพื่อใช้ประกอบการศึกษาในทุกระดับ วรรณคดีกลุ่มมหาชาติ/เวสสันดรชาดกนับเป็นกลุ่มสำคัญที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดตั้งคณะกรรมการตรวจรวบรวม ชำระ จัดทำคำอธิบายประกอบ และจัดพิมพ์ ถึงสองคณะ กล่าวคือ

1. คณะหอพระสมุดฯ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพฯ ทรงเป็นประธาน รับผิดชอบในการรวบรวมชำระมหาชาติคำหลวงฉบับ 2025 ที่กู้คืนได้ไว้ใน พ.ศ. 2538 โดยมีกรมพระสมมตอมรพันธุ์ฯ เป็นผู้ติดตามรวบรวมฉบับหลวงที่คัดลอก/จารึกในใบลาน ซึ่งปรากฏว่ากระจัดกระจายหายสูญไปมาก กว่ารวบรวมมาเลือกสรรฉบับที่แน่ใจว่าเป็นสำนวนเดิมแท้ได้ครบทั้งเรื่องมาพิมพ์รักษาต้นฉบับสำหรับอ่านเพื่อการศึกษาภาษาในหมู่ผู้รู้ ก็สิ้นรัชกาลที่ 5 เสียก่อน มหาชาติคำหลวงที่ปรากฏว่าเป็นฉบับพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2460 จึงยังมิได้มีการชำระ แต่ได้ใช้เป็นต้นฉบับสำหรับพิมพ์เผยแพร่ต่อมา

2. คณะกรรมการกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ มีพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์¹⁰ เป็นประธาน จัดการรวบรวมคัดสรรมหาเวสสันดรชาดกฉบับกลอนเทศน์ฝีปากกวีในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่ได้รับความนิยมแพร่หลายอยู่ในระยะนั้น มาจัดพิมพ์ประกอบคำอธิบาย เพื่อใช้เป็นหนังสืออ่านกวีนิพนธ์สำหรับนักเรียน นักศึกษาและราษฎรทั่วไป ทั้งกำหนดให้ใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียนของกระทรวงด้วย คณะกรรมการชุดนี้ดำเนินการในขั้นรวบรวมเลือกสรรฉบับได้เร็วกว่าชุดแรก

¹⁰ นามเดิม ม.ร.ว. เปีย มาลากุล บิดา ม.ล. ปิ่น มาลากุล ตำแหน่งศ/ราชทินนามสุดท้ายคือเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

มาก จึงมีเวลาพอจะจัดทำการชำระอักษรวิธีและจัดทำ ‘สารบบ’ แจงรายละเอียดไว้ท้ายคำนำเฉพาะเรื่องว่า ต้นฉบับแต่ละกัณฑ์ได้มาจากผู้ใด ใครเป็นผู้ประพันธ์ และใครเป็นผู้ตรวจ แม้แต่เพลง ‘พิณพาทย์’ ประจำกัณฑ์อย่างแบบที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกำหนดประทานไว้ (สำหรับพิธีหลวง?) ก็นำมารวมไว้ด้วยก่อนขึ้นสารบัญเรื่อง และเมื่อจบเรื่องก็มี ‘ข้อควรรู้’ คืออธิบายศัพท์ประกอบไว้ข้างท้าย เมื่อจัดพิมพ์เป็นฉบับสมบูรณ์ครั้งแรกโดยใช้ชื่อเต็มว่า มหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์ นั้น ตกเข้า ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2453) อันเป็นปีสุดท้ายในรัชกาลที่ 5 พอที

นอกจากวรรณคดีทั้งสองแล้ว ยังมีผลงานของกวีในรัชกาลที่ 5 ที่นำเค้าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกมาแต่ง โดยใช้ฉันทลักษณ์ต่างกันตามความชอบอีกด้วย เท่าที่มีหลักฐานบันทึกไว้ ได้แก่

ก. กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ทรงแต่งมหาชาติคำฉันท์ขึ้นโดยลำพังพระองค์ แต่มิได้ทรงนำออกพิมพ์เผยแพร่ทั่วไปในระหว่างที่ทรงมีพระชนม์อยู่

ข. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบารมย์ประสิทธิ์ ทรงนิพนธ์ลิลิตมหาชาติ โดยทรงนิพนธ์พระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิมาร่วมแต่งด้วย

ทั้งสองสำนวนนี้ ไม่แน่ว่ามีฉบับพิมพ์ครบทุกกัณฑ์หรือไม่ หรือมีการจัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อใดบ้าง ปัจจุบันอาจมีเพียงบางส่วนที่เป็นฉบับพิมพ์ดีด หรือลายมือเขียนจารอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ และ/หรือในหมู่ทายาทของผู้ประพันธ์

แต่ที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ ในรัชกาลนี้มีพระราชนิพนธ์บทความเชิงวิเคราะห์วิจารณ์เกี่ยวกับความเป็นมาของนิทานชาดก (ซึ่งรวมทั้งมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกนี้ด้วย) ตลอดจนการใช้ชาดกเพื่อสอนธรรมะทั้งในพุทธกาลและภายหลัง ชื่อว่า พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก เพื่อสละความเข้าใจผิดพลาดคลาดเคลื่อนในหมู่นักรุ่นใหม่ที่รับคติสังขนิมิตตะวันตกมาวิจารณ์ หรือตั้งข้อสังเกตเชิงลบเกี่ยวกับศรัทธาและ/หรืออุดมคติทางศาสนาของคนรุ่นเก่าร่วมสมัย

ในส่วนที่เกี่ยวกับพิธีการเทศน์มหาชาติของราษฎรในเขตกรุงเทพฯ ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 นี้ มีข้อน่าสังเกตอยู่ที่ยังใช้ฉบบกลอนเทศน์ยอดนิมคือที่ กรมศึกษาธิการรวบรวมชำระเป็นหลัก แต่มีการแทรกแหล่งเพิ่มเติมเข้าไปโดยไม่จำกัดด้วยปฏิญาณของผู้เทศน์ วิจารณ์ข่าวสารและความเป็นไปของสังคมร่วมสมัย ตามรสนิยมและการเรียกร้องของผู้ฟังประกอบกัน¹¹ และในส่วนการเทศน์มหาชาติ พิธีหลวงซึ่งจัดที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น มีข้อน่าสังเกตที่สมควรบันทึกไว้ ณ ที่นี้ประการหนึ่งคือ การสวดไอ้เอ๋ววิหารรายในช่วงปลายรัชกาล (หลังจาก พ.ศ. 2447 โดยประมาณ) มิใช่การจัดราชบัณฑิตเป็นผู้สวดมหาชาติคำหลวงหรือ มหาชาติฉบับอื่นใดดังที่เชื่อกันว่าเคยเป็นมาก่อน แต่มีลักษณะเป็นคล้ายการเกณฑ์ ให้โรงเรียนระดับมัธยมส่งนักเรียนที่เรียนดีเข้ามานั่งสวดเป็นชุดๆ รอบพระวิหาร บทที่ใช้สวดคือกาพย์พระไชยสุริยาซึ่งเชื่อกันว่าเป็นฝีมือสุนทรภู่ช่วยแต่งให้ พระยาศรีสุนทรโวหาร เจ้าของตำราอ่านเขียนที่ใช้ในโรงเรียนยุคแรกนั่นเอง (แต่ในระยะดังกล่าว บทเรียนที่ใช้สอนในโรงเรียนจริงเปลี่ยนเป็นแบบเรียนเร็ว พระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพแล้ว)¹²

อาจเป็นไปได้ว่า จุดประสงค์ของการสวด ‘ไอ้เอ๋ววิหารราย’ ดังกล่าว กลายเป็นการแสดงประสิทธิภาพของการเรียนการสอนภาษาไทยในโรงเรียน และสมรรถนะในการอ่านการขับทำนองของนักเรียนด้วยในตัว มากกว่าจะเสริม ศรัทธาทางศาสนาเสียแล้ว

ความเฟื่องฟูของเทคโนโลยีและธุรกิจการพิมพ์ในสองรัชกาลถัดมา ซึ่งรวมเวลาได้ไม่เกิน 24 ปี (ระหว่างพ.ศ. 2453–2477)¹³ ส่งผลเชิงบวกอย่างมาก

¹¹ ดูรายละเอียด ลักษณะ และตัวอย่างแหล่งในเทศน์มหาชาติได้จากผลงานของ กาญจนาคนันท์ ชุต เต็กคลองบางหลวง เล่ม 2 หน้า 272 – 275 (ของสำนักพิมพ์ สารคดี 2540) และ สำนวนไทย ของผู้เขียนท่านเดียวกัน (รวมสาส์น 2522)

¹² ดูใน กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ ฉบับพิมพ์ฉลอง 100 ปีขุนวิจิตรมาตรา ของสำนักพิมพ์ สารคดี กรุงเทพฯ พ.ศ. 2540 หน้า 18

¹³ กะโดยประมาณ จากช่วงสิ้นรัชกาลที่ 5 ถึงปีที่รัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ

ต่อการเผยแพร่ฉบับพิมพ์ของวรรณคดี/วรรณกรรมกลุ่มมหาชาติ ทั้งที่ทางราชการจัดรวบรวมชำระพิมพ์ขึ้นในรัชกาลก่อน และสำนวนเชลยศักดิ์ที่แปลแต่งขึ้นใหม่ ทั้งนี้โดยอาศัยแรงหนุนส่งจากการสืบสานโครงการหนังสืออ่านกวีนิพนธ์ของกระทรวงธรรมการกับหอพระสมุดฯ ประกอบมีกับความนิยมของคนทั่วไปในอันที่จะสร้างสมบุญโดยการช่วยเผยแพร่ธรรมะด้วยการพิมพ์หนังสือเทศน์แจกในโอกาสต่างๆ เช่นงานศพ งานกฐิน ผ้าป่า เป็นต้น สำนักพิมพ์เอกชนบางแห่งก็เข้าร่วมด้วยการเลือกหนังสืออ่านกวีนิพนธ์ที่คนชื่นชอบ เช่น มหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์ ซึ่งมีคำอธิบายประกอบพร้อมแล้ว ออกพิมพ์จำหน่ายแก่นักเรียนมัธยมและผู้มีการศึกษาที่ชอบอ่านหนังสือเพื่อความรู้และความบันเทิงส่วนตัว ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้น ในขณะที่กลุ่มเด็กเล็กนิยมตามผู้ใหญ่เข้าวัดฟังเทศน์มีจำนวนลดลง จนถึงแก่อายุมีพระบรมราโชบายจัดประกวดการเขียนหนังสือสอนธรรมะสำหรับเด็กเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งเพื่อเสริมศรัทธาทางศาสนา แต่ปรากฏว่าระหว่างช่วงเวลาดังกล่าวมีปัจจัยเชิงลบทั้งทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจการเมือง อาทิ สงครามโลกครั้งที่ 1 และการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 แทรกซ้อนเข้ามา ทำให้พระบรมราโชบายในอันที่จะฟื้นฟูกิจกรรมทางศาสนา (รวมทั้งการเทศน์มหาชาติ และการเผยแพร่ธรรมะแก่ผู้เยาว์) ไม่อาจดำเนินไปโดยสะดวกนัก

มหาชาติคำหลวงฉบับ 2460 และมหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์ฉบับ 2453 นั้นมีฐานะเป็นหนังสือประกอบการศึกษาระดับอุดม และแบบเรียนชั้นมัธยมตามลำดับ แต่ที่น่าสังเกตก็คือ ชั้นแรกกำหนดให้อ่านทั้งเล่ม แต่ต่อมาภายหลังก็ค่อยๆ ลดลงให้อ่านเฉพาะบางกัณฑ์ และจากที่นักเรียนทุกคนต้องเคยได้อ่าน ก็ค่อยๆ จำกัณฑ์ตามความสนใจของผู้เรียน (และผู้สอน?) จนกระทั่งเมื่อผ่านสงครามโลกครั้งที่ 2 มาแล้ว มหาชาติคำหลวงฉบับ 2460 ซึ่งจัดพิมพ์ซ้ำสืบมา (โดยมิได้ชำระอักขรวิธีซึ่งมีพัฒนาการที่หลากหลายและสับสน) ก็คงอยู่ในอารักขาของอาจารย์และนิสิตภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแต่แห่งเดียวอยู่นานปีมีแต่นิสิตที่เรียนวรรณคดีไทยเป็นวิชาเอกเท่านั้น

ที่จะมีโอกาสอ่านและศึกษาวิเคราะห์เพียงบางกัณฑ์เท่าที่จะทำได้ในเวลาจำกัด

อาจกล่าวได้ว่า เมื่อเริ่มรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 นั้น ทั้งมหาชาติคำหลวง ภาพพิมพ์มหาชาติ และมหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์ ได้กลายสภาพและ/หรือแปรสถานะเป็นวรรณคดีหรือขุมคลังแห่งรหัส ข้อมูลทางวัฒนธรรม ภาษา วรรณศิลป์และประวัติศาสตร์ที่อ่านยากเข้าใจได้ยาก ยิ่งขึ้นไปเสียแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีผู้นำมาใช้ในการเทศน์มหาชาติภาคปฏิบัติโดยทั่วไป อีก เว้นแต่บางวัดที่ยังอนุรักษ์ขนบการเทศน์มหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์ไว้ เพราะเป็นสำนักที่ประพันธ์กัณฑ์ต่างๆ ตามสารบบที่กล่าวถึงข้างต้นแล้วนั้น

อย่างไรก็ดี เท่าที่ปรากฏชัดก็คือ ในรัชสมัยนี้การสืบอายุหรือนุรักษ์ วรรณคดี และการส่งเสริมการสร้างสรรคัวรรณกรรมร่วมสมัยในกลุ่มมหาชาติ เป็นกิจกรรมที่ได้รับความสนับสนุนอย่างเป็นระบบมากขึ้นจากหลายภาคส่วนของ สังคม ทั้งองค์กรส่วนเอกชนและหน่วยราชการ ได้แก่

1. การอนุรักษ์วรรณคดี อาจแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

ก. สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดประชุมนักวิชาการด้านอักษรศาสตร์เพื่อร่วมกันวิเคราะห์และอธิบายศัพท์ โบราณในมหาชาติคำหลวงฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2460 เพื่อทำอภิธานศัพท์ต่อไป และ นำมติของที่ประชุมลงพิมพ์เผยแพร่ในวารสารของสมาคมเป็นระยะๆ แต่น่าเสียดาย ที่จัดการประชุมได้เพียง 24 ครั้ง ระหว่างมิถุนายน พ.ศ. 2503 - กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2504 จัดทำอธิบายศัพท์จากกัณฑ์ทศพรไปได้ถึงกัณฑ์วนประเวศน์ ก็มีเหตุให้ต้อง สะดุดตลงเพียงนั้น¹⁴

¹⁴ เนื่องจากกรรมการบางท่านถึงแก่กรรม และ/หรือบ้างก็มีภารกิจมากขึ้นจนไม่มี เวลาที่จะดำเนินการต่อ ได้ข่าวว่าสมาคมภาษาและหนังสือปัจจุบันมีแผนที่จะนำมา จัดพิมพ์รักษฉบับไว้

ข. กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ทั้งมหาชาติคำหลวงฉบับ 2460 และภาพมหาชาติเท่าที่สืบค้นรวบรวมได้ รวมอยู่ในชุดวรรณคดีอยุธยาเล่ม 1 ที่จัดพิมพ์ขึ้นในโอกาสฉลอง 200 ปีรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2525 โดยมีข้อมูลเชิงประวัติ คือ พระนิพนธ์อธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่าด้วยการสืบค้นรวบรวมต้นฉบับและข้อสันนิษฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนั้นยังมีตัวอย่างอักขรวิธีแบบโบราณ เช่น อักษรหัน การใช้อักษรเป็นสระ ฯลฯ เปรียบเทียบกับวิธีสะกดในภาษาปัจจุบันไว้จำนวนหนึ่ง (ประมาณ 560 คำ) แต่ไม่ได้อธิบายความหมายของคำไว้ด้วย

อนึ่ง ต่อมาในวโรกาสมงคลสมัยรัชดาภิเษกใน พ.ศ. 2531 กรมศิลปากรยังได้จัดพิมพ์มหาชาติสำนวนอีสาน โดยใช้ตัวสะกดที่อนุรักษ์สำเนียงและสำนวนโวหารภาษาถิ่นอีสานที่ใช้ในการเทศน์จริง และจัดทำคำอธิบายศัพท์/สำนวนเป็นภาษากลางกำกับไว้ในเชิงอรรถประจำหน้าด้วย ผู้จัดทำคำอธิบายศัพท์คือนายประภาส สุระเสน ได้เขียนคำนำให้ข้อมูลว่าด้วยธรรมเนียมประเพณีการเทศน์มหาชาติในถิ่นอีสานเปรียบเทียบกับท้องถิ่นอื่นในเชิงโอกาส เวลา และรายละเอียดของพิธี ทั้งได้นำบทเทศน์พระมาลัยที่ชาวอีสานนิยมใช้เบิกนำพิธีก่อนการเทศน์คาถาพันมารวมไว้ด้วย ทั้งมาลัยหมื่นและมาลัยแสน

ค. ราชบัณฑิตยสถานได้จัดพิมพ์มหาชาติคำหลวงฉบับ พ.ศ. 2460 ขึ้นอีก โดยมีได้ชำระใหม่ รวมอยู่ในโครงการจัดทำพจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา ข้อมูลประกอบก็มีคำนำ คำอธิบายอันเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ชุดเดียวกับที่ปรากฏในฉบับของกรมศิลปากรนั่นเอง) ส่วนศัพท์อธิบายและคำสันนิษฐานนั้น จัดทำเป็นแบบพจนานุกรมเรียงอักษรจาก ก - ฮ เช่นเดียวกับพจนานุกรมศัพท์ปัจจุบันทั่วไป

ง. มหาชาติคำหลวงฉบับสมโภช 100 ปีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะนิสิตเก่ารุ่นเข้าปี พ.ศ. 2510 ร่วมกันหาทุนจัดพิมพ์ในโอกาสครบรอบร้อยปีของการสถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในพ.ศ. 2560 และถือเป็นการบำเพ็ญ

กุศลเพื่อน้อมเกล้าฯ อุทิศถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตรด้วยในโอกาสเดียวกัน มหาชาติคำหลวงฉบับนี้มีข้อแตกต่างจากฉบับที่กล่าวถึงก่อนอย่างมีนัยสำคัญหลายประการ กล่าวคือ

ประการแรก แม้จะอาศัยฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2460 เป็นฐานเช่นเดียวกัน แต่ น.ท.หญิงสุมาลี วีระวงศ์ ผู้ชำระมีการปรับปรุงแบบ โดยยกคาถาภาษาบาลีออก (คงไว้แต่คำหรือวลีที่จำเป็นต่อเนื้อความและ/หรือฉันทลักษณ์) เนื้อความพากย์ไทยทั้งหมดที่เหลืออยู่ก็นำมาจัดวรรคตอนย่อหน้าให้เข้ารูปฉันทลักษณ์และให้อ่านลำดับความได้สะดวก ทั้งปรีวรรตอักษรวิธีแบบโบราณที่สับสนให้เป็นรูปตัวสะกดที่ตรง/ใกล้เคียงกับแบบปัจจุบันให้อ่านง่ายขึ้น โดยพยายามรักษาทั้งเสียงและความหมายของถ้อยคำสำนวนเดิมไว้เท่าที่จะทำได้ เพื่อให้รรถรสของกวีโวหารไทยแต่ดั้งเดิมปรากฏชัดสำหรับคนรุ่นใหม่ผู้ไม่รู้หรือไม่คุ้นกับภาษาบาลีและอักษรวิธีไทยโบราณ¹⁵

ประการที่สอง ได้จัดการชำระแก้ไขความผิดพลาดบกพร่องที่อาจเกิดขึ้นจากการจดจารหรือพิมพ์ผิดพิมพ์ตก สลับตัว สลับคำ สลับวรรค เท่าที่ค้นพบทั้งหมด นับว่าเป็นฉบับชำระครั้งแรก ห่างจากฉบับพิมพ์ครั้งแรกหนึ่ง ศตวรรษพอดี

ประการที่สาม ผู้ชำระได้จัดทำข้อสังเกตศัพท์สันนิษฐานและศัพท์อธิบาย โดยเรียงตามลำดับที่ปรากฏจากกัณฑ์ต้นไปจนกัณฑ์สุดท้าย แต่เนื่องจากฉบับเดิมมีข้อมูลที่สับสนและเปรียบเทียบทั้งมากและซับซ้อนเกินความจำเป็นสำหรับคนทั่วไป จึงต้องนำเสนอเพียงคำอธิบายศัพท์อย่างย่อเท่าที่เนื้อที่ให้อ่านวย นำมาพิมพ์ประกอบกับตัวบททุกหน้าเพื่อให้สะดวกสำหรับผู้อ่านฉบับพิมพ์พ.ศ. 2560

¹⁵ ความตั้งใจด้านนี้พบว่าได้ผลพอสมควร เพราะผู้ยอมนเป็นหนูตะเภาทดลองอ่านเปรียบเทียบยอมรับว่าอ่านแล้วเข้าใจพอติดตามเรื่องและสำนวนโวหารได้

ทุกรุ่นวัย รวมทั้งผู้ที่ยังไม่คุ้นกับเรื่องราวและกวีโวหารดั้งเดิม¹⁶

ประการสุดท้าย สิ่งที่ทำให้มหาชาติคำหลวงฉบับนี้แตกต่างจากมหาชาติสำนวนอีสานก็คือ เจตนาที่พยายามใช้อักษรวิธีแบบภาษากลางปัจจุบันถ่ายทอดทั้งเสียง สีสานลักษณ์และความหมายหรืออรรถรสของสำนวนโวหารของภาษาไทยเก่าที่มาจากหลากหลายท้องถิ่น เพื่อให้คนทุกท้องถิ่น (ที่รู้อ่านเขียนอักษรวิธีแบบปัจจุบัน) เข้าถึงอรรถรสดั้งเดิม และสามารถปรับทำนองเสียงในการอ่านเป็นภาษาถิ่นของตนได้โดยไม่ผิดความ

2. การสร้างสรรค์ใหม่จากแนวเรื่องมหาเวสสันดรชาดกของเดิม อาจแยกกล่าวได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

ก. การนำเนื้อความจากคาถาพันและมหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์ มาใช้เป็นฐานปรับปรุง ย่อขยายสำหรับการเทศน์และสอนธรรมโดยมุขปาฐะตามโอกาส เป็นการสืบชนบประเพณีของแต่ละท้องถิ่นดังที่เคยปฏิบัติมาแต่โบราณกาล บทที่ใช้เทศน์อาจมีบันทึกไว้เป็นส่วนตัวของผู้อัดแปลแต่งหรือเทศน์ หรือเผยแพร่เป็นฉบับพิมพ์ก็ได้ เพื่อใช้ส่งเสริมการเผยแพร่ธรรมะผ่านช่องทางสื่อต่างๆ ต่อไปตามเจตนาของผู้แปล/แต่ง ซึ่งได้แก่พระภิกษุซึ่งส่วนใหญ่มีความรู้สูงทั้งในทางธรรมะและภาษาบาลี โดยผ่านการศึกษาในระดับสูงในมหาวิทยาลัยทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส ข้อที่น่าสังเกตก็คือ นอกจากยังคงยกคานานำตามด้วยบทแปลที่ใช้ฉันทลักษณ์แบบร้อยยาวหรือกลอนเทศน์ตามชนบเดิมแล้ว การเล่นลีลาเสียง

¹⁶ ผู้ต้องการเห็นตัวอย่างบางส่วนในข้อสังเกตและศัพทาทิบายฉบับเต็ม (ที่ยังคงปรับปรุงให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น) กรุณาอ่านบทความเรื่อง ‘ข้อสังเกตว่าด้วยการชำระอักษรวิธีในมหาชาติคำหลวง’ ของผู้เขียน ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือ กตเวที 100 ปี ศาสตราจารย์กิตติคุณฉนวน วุฑฒิตย ของคณะอักษรศาสตร์จุฬาฯ 2556 โดยเฉพาะในผนวก ค. หน้า 111 – 117 หรือถ้าต้องการอ่านทั้งหมดในรูปแบบ digital กรุณาติดต่อผู้ช่วยศาสตราจารย์วารี ตันจุลภากร vareestan@gmail.com

และการแทรกแหล่งเสริมความ แทรกวิจารณ์ข่าวสังคมตามสมัยก็ยังเป็นที่นิยมกันอยู่มากตามวัดราษฎร์โดยทั่วไป (เพื่อสร้างความบันเทิงและดึงดูดความสนใจของ ‘ประสกลีลา’)

ข. การนำเนื้อเรื่องจากมหาเวสสันดรชาดกทั้งเรื่องหรือบางส่วนไปประพันธ์เป็นงานเขียนรูปแบบอื่น หรืองานศิลปะสร้างสรรค์ชนิดอื่น เช่น มัทรีคำฉันท์ (ไม่ทราบนามผู้แต่ง) ซึ่งสืบแนวทางจากกุมารคำฉันท์ และมหาเวสสันดรชาดกคำฉันท์ ของนายบุญเตือน ศรีวรพจน์ (อันเป็นส่วนหนึ่งของทศชาติคำฉันท์ที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ 6 รอบ นักษัตริย์เมื่อ พ.ศ. 2542) ซึ่งนับได้ว่าเป็นการสืบขนบต่อจากกรรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา ในรัชกาลที่ 5 เป็นต้น นอกจากนั้นมิงงานเขียนในรูปความเรียงเป็นชาดกแปลบ้าง นิทานสำหรับเด็ก ตลอดจนนิทานภาพหรือการ์ตูนบ้าง ก็มีเป็นอันมาก

ส่วนที่ปรากฏเป็นงานศิลปะร่วมสมัยประเภทการแสดง ซึ่งอาจถือได้ว่าคลี่คลายมาจากแหล่งและ/หรือการแสดง ‘ละครย่อย’ ชุด ‘ชูชก - อมิตตา’ และชูชกกับกัณหา - ชาลีประกอบบทเทศน์ตามทัศนวิจารณ์ของผู้ฟังที่เป็นชาวบ้านและส่วนมากเป็นหญิงนั้น ปรากฏทั้งในรูปเพลงพื้นถิ่นอย่างลำตัด เพลงฉ่อย ลิเก และละคร กับศิลปะแนวใหม่อย่างภาพยนตร์และละครโทรทัศน์ประเภทหลายตอนจบ แต่เข้าใจว่าส่วนมากไม่มีการบันทึกข้อมูลไว้

ผลจากการสอบถาม มีผู้ยืนยันจากความทรงจำส่วนตัว¹⁷ ว่า ในระยะที่กำลังเรียนชั้นประถมประมาณพ.ศ. 2499 หรือช่วงใกล้งานฉลองกิ่งพุทธกาลอันเป็นงานใหญ่ระดับประเทศใน พ.ศ. 2500 นั้น ได้เคยชมภาพยนตร์เรื่องพระเวสสันดร ซึ่งมีเนื้อหาตรงตามมหาเวสสันดรชาดกที่เล่าสืบกันมาในหมู่ชาวบ้าน ณ วิภังค์ ในตำบลด่านสวี อำเภอสวี จังหวัดชุมพร แต่ข้อมูลนี้แตกต่างจากข้อมูลในวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี (<https://th.wikipedia.org/มหาเวสสันดรชาดก>) ซึ่งบันทึกไว้ว่า

¹⁷ ผู้ให้ข้อมูลคือ พ.อ. วัชร วัชรวงศ์ ยืนยันว่าได้ดูจริง แต่จำวันเดือนปีได้ไม่แม่นยำ

ภาพยนตร์เรื่องแรก คือ มหาเวสสันดร ของเนรมิต จัดสร้าง และนำออกฉายได้ ใน พ.ศ. 2504 หลังจากนั้นก็มีเรื่อง ‘ชูชก กัณหา ชาลี’ ออกฉายในปี พ.ศ. 2516 แล้วดัดแปลงแก้ไขเปลี่ยนชื่อเป็น ‘พระเวสสันดร’ นำออกฉายใหม่อีกครั้งใน พ.ศ. 2523 ส่วนละครโทรทัศน์นั้นบันทึกไว้แต่ข้อมูลจากสถานีโทรทัศน์กองทัพบก ว่ามีละครเรื่อง (เวสสันดรชาดก) นี้ออกเผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2512 หลังจากนั้นก็เป็นครั้งที่จัดทำใหม่ออกเผยแพร่ (สำหรับโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช) ในช่วงต่อระหว่างปลาย พ.ศ. 2529 ถึง พ.ศ. 2530 และครั้งสุดท้ายที่บันทึกไว้คือ พ.ศ. 2539 ใช้ชื่อเรื่องละคร ว่า กัณหา - ชาลี¹⁸

ค. การสร้างผลงานศิลป/วรรณกรรมจากการตีความมหาเวสสันดรชาดก เฉพาะบางส่วนด้วยทัศนคติร่วม สมัย มีทั้งที่ยึดแนวฉันทลักษณ์แบบแผนอย่าง มัทรีคำฉันทน์ (พ.ศ. 2519 ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง) เพลงไทยสากลที่ใช้ ทำนองไทยเดิม (ธณิกรแสง) เป็นฐานชื่อมัทรีร้องให้ เป็นต้น ซึ่งแสดงแนวคิดเชิงวิจารณ์ผล กระทบทางอารมณ์ จากการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรที่พระมัทรีต้องประสบ ตามทัศนะผู้ฟังเทศน์ที่เป็นสตรีส่วนมาก (และภายหลังมีการนำมาโยงยึดกับแนวคิด ด้านสิทธิมนุษยชน - สิทธิสตรีที่เผยแพร่เข้ามาจากตะวันตกด้วย (ดู ข้อ ง. ข้างล่าง ผลงานของดร.สุวรรณา สถาอานันท์ ประกอบ)

ง. การเสนอข้อคิดเห็นเชิงวิจารณ์และคำอธิบายเหตุผลแห่งความเป็นไป ตลอดจนวิถีคิดและการกระทำของบุคคลทุกฝ่ายในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ซึ่ง อาจกล่าวได้ว่าร่วมแนวทางกับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวเรื่องพระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก มีผลงานที่น่าสนใจควรนำมา กล่าวถึง ได้แก่

¹⁸ สังเกตจากการตั้ง/แปรชื่อภาพยนตร์และละคร เห็นได้ชัดว่าจุดสนใจของผู้สร้างและผู้ชมตรงกันในแง่ที่เน้นความสำคัญของบุทรทานมากกว่าอามิสทาน ญชฺรทาน ทารทาน และอภัยทานที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญ

ผลงานแรก ได้แก่ ปริทธรศน์เวสสันดรชาดก ของพระธรรมโกษาจารย์ (ชอบ อนุจารี ราชบัณฑิต) ซึ่งระบุในคำนำว่าจัดพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2513 เฉพาะในวงการสงฆ์ เพื่อ (ช่วยให้ผู้เทศน์สามารถ) ชี้แจงแก้ไขความเข้าใจคลาดเคลื่อนนานาประการเกี่ยวกับอุดมคติทางศาสนธรรมในการตีความชาดกเรื่องสำคัญนี้ได้อย่างถูกต้องตามควร จุดเด่นของหนังสือนี้อยู่ที่ความละเอียดแหลมของมุมมองที่สามารถจับประเด็นปัญหาและตีความจากข้อมูลหลักฐานทั้งในและนอกตัวเรื่อง ทั้งข้อมูลหลักฐานที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์/สังเคราะห์และวิจารณ์ก็หลากหลายรอบด้าน ทั้งทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี จิตวิทยา และประวัติศาสตร์ ลีลาการนำเสนอใช้ภาษาง่าย ๆ เป็นเชิงสนทนา ทำให้ผู้อ่านนำไปพิเคราะห์และพิสูจน์ความจริงเอาเองมากกว่าจะครอบงำทางความคิด

ผลงานที่สองได้แก่บทความวิจัยของ ดร. สุวรรณา สถาอานันท์ ที่นำเสนอในการประชุมไทยศึกษา พ.ศ. 2539 ณ จังหวัดเชียงใหม่ ในหมวดว่าด้วยบทบาทการเคลื่อนไหวของกลุ่มสิทธิสตรีไทย/เทศ ชื่อ ‘Matsi: Female Bodhisattva Denied’ เสนอแง่คิดและข้อสังเกตเกี่ยวกับปัญหาการตีความบทบาทและสถานภาพโพธิสัตว์ของพระเวสสันดรกับพระมัทรี จากมุมมองด้านสิทธิสตรีตามแนวทัศนะของนักวิชาการสายปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ ซึ่งพัฒนาแนวคิดเชิงวิเคราะห์วิจารณ์และประเมินคุณค่าในวิถีทางที่แตกต่างจากพุทธศาสนานิกายเถรวาท (อันเป็นที่มาของคาถาพัน) ไม่น้อยนัก นับเป็นคู่เปรียบต่างกับพระธรรมโกษาจารย์อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม ข้อหนึ่งที่น่าสังเกตก็คือ มโนทัศน์เชิงสิทธิแบบตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาแทรกซึมอยู่ในวงวิชาการระดับอุดมศึกษาของไทยมาแต่ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้วเป็นอย่างน้อย และได้ส่งผลกระทบต่อนักวิชาการสตรี แม้แต่ที่ถือศาสนาพุทธให้สนใจประเด็นเรื่องสิทธิสตรีมากขึ้น และเริ่มเรียกร้องความเสมอภาคในเชิงสถานะมากขึ้นแม้แต่ในแวดวงศาสนา (ในการประชุมครั้งนี้ยังมิได้เสนอประเด็นเกี่ยวกับการฟื้นฟูสถานะภิกษุณีเถรวาทอีกด้วย คือ ดร. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ญาณเสน)

อันที่จริง หากจะลองมองย้อนหลังดูปฏิริยาเชิงวิจารณ์ของผู้ฟังเทศน์ที่เป็นสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์จากหลังรัชกาลที่ 4 มาแล้ว ก็จะได้เห็นว่า ผู้วิพากษ์การบริจาคุตรทานในเชิงลอบอยู่มีใช้น้อย ส่งผลให้ผู้เทศน์สร้างสรรค์โวหารแหล่และทำนองเทศน์ไพเราะพิเศษในกัณฑ์กุมารและมัทรีเพื่อเจริญศรัทธาบูชาสิกาส่วนมากอยู่แล้ว แม้แต่การแสดงประกอบเทศน์ละครย่อยชุดซุกกลใต้ถุนหา - ชาลีก็อาจนับได้ว่าเป็นผลต่อเนื่อง และกลายเป็นที่นิยมแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน

อนึ่ง เพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูลด้านนี้ ผู้เขียนขอให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมไว้ด้วยว่า ในปัจจุบัน การเทศน์มหาชาติมิใช่กิจกรรมที่จัดขึ้นในวัดหรือสำนักสงฆ์เท่านั้นอีกต่อไป แต่อาจจัดขึ้นในสถาบันการศึกษาหรือสาธารณสถานอื่น เช่น โรงพยาบาลใหญ่ๆ ก็ได้ และจุดประสงค์ที่จัดขึ้นก็มีได้จำกัดไว้แต่เฉพาะการสืบศาสนาด้วยการอุปถัมภ์บำรุงวัดวาอาราม เกื้อหนุนการศึกษาของพระภิกษุสามเณร และส่งเสริมประสกลีกาผู้ฟังให้สร้างบารมีเพื่อบรรลุมิธรรมสูงขึ้นโดยลำดับเท่านั้น หากแต่ขยายกลายเป็นการระดมทุนเพื่อบำเพ็ญกุศลสำหรับสาธารณชนในสังคมโดยทั่วไปอีกด้วย

ในส่วนลำดับขั้นตอนของพิธีกรรม อาจกล่าวได้ว่ายังดำรงอยู่ตามแบบที่ระบุไว้ในรายละเอียดท้ายคำนำของเวสสันดรชาดกฉบับกลอนเทศน์ พ.ศ. 2453 นั้นเอง คือขึ้นด้วยการสวดต้นฉบับคาถาพันก่อน ตามด้วยเทศน์รายกัณฑ์ซึ่งผู้เทศน์โดยมากยังคงแปลแต่งขึ้นใหม่เองเช่นเดิม ทั้งมีเพลงประจำกัณฑ์สลับมีการแต่งสถานที่ให้สวยงามเป็นพิเศษเท่าที่จะทำได้ โดยอาศัยภาพที่จดจำรำลึกจากประสบการณ์เป็นพื้นฐาน ประสมจินตนาการสร้างสรรค์ตามสมัยนิยม

4. บทสรุป

เท่าที่ปรากฏ การเทศน์มหาชาติในปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปเป็นกิจกรรมสังคมเพื่อการกุศลสาธารณะมากขึ้น มหาชนที่เข้าร่วมยังมีเจตนาที่จะประกอบอามิสทานเป็นการบุญแบบหวังผลตอบแทนเป็นโลกียสมบัติหรือ

สวรรณศมบดี¹⁹ (มิใช่การบรรลุนิพพานอย่างที่มีมหาชาติคำหลวงแสดงความมุ่งหมายไว้แต่เดิม) และการที่ตั้งใจฟังเทศน์ด้วยความเคารพจะเป็นการ ‘ฟังเอาบุญ’²⁰ มากกว่าตั้งใจฟังเพื่อติดตามเนื้อหาแล้วนำมาวิเคราะห์ หรือสนุกสนานเบิกบานกับวรรณศิลป์อย่างคนสมัยก่อน ฝ่ายผู้เทศน์นั้น เท่าที่เห็นจะแยกออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรก ซึ่งมักเป็นผู้คล่องภาษาบาลีและถนัดฉันทลักษณ์สำคัญตามชนบ จะแปลแต่งอย่างกระชับรัดกุม ถือเอาความถูกต้องเป็นสำคัญกว่าโวหาร ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งจะถือนวนการแหล่เพื่อเสริมศรัทธาในการบริจาทาน ก็ใช้โวหารตีความเรื่องโดยอิสระอนุโลมตามความเห็นและความเชื่อของผู้ฟังด้วยเจตนาที่จะเร้าให้เล้าหายกทายิกาเกิดความชื่นชมยินดีที่จะอุทิศเงิน/สิ่งของเป็นการ ‘ติดเทียน’ เพิ่มเติมมากกว่าของประจำกัณฑ์ที่เตรียมไว้แล้ว

ข้อน่าเสียดายอยู่ที่คำเทศน์ที่ให้เนื้อหาสาระมักไม่เป็นที่นิยมของผู้ฟังที่มา ‘ฟังเอาบุญ’ โดยมาก และการตีความเรื่อง (หรือพฤติกรรมของตัวละครในชาดก) เท่าที่ทำได้อย่างอิสระ อนุโลมตามอารมณ์ความรู้สึกทั้งของผู้เทศน์และผู้ฟัง โดยมิได้สอบถามให้แม่นยำตรงต่อเนื้อหาที่ถูกต้องของฉันทลักษณ์ อาจทำให้เกิดความผิดพลาดคลาดเคลื่อนขึ้นได้หลายลักษณะโดยไม่สมควรที่จะเป็น (ดูภาคผนวกท้ายเรื่องประกอบ) ทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิดพลาดขึ้นได้มาก ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อพระศาสนา เราผู้เป็นพุทธบริษัทจะร่วมกันแก้ไขปัญหานี้ได้อย่างไร เพื่อรอนโอกาสมิให้เกิด

¹⁹ ผลตอบแทนที่เป็นโลกียสมบัติได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ที่ประกอบด้วยอามิส ซึ่งได้รับในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ในชาติที่ทำทานนั่นเอง ส่วนสวรรณศมบดีคือ (หวัง/เชื่อว่า) เมื่อตายแล้วจะได้เกิดเป็นเทวดาเสวยสุขอยู่ในสวรรค์ชั้นต่างๆ ที่มุ่งหมายเพื่อเสวยกามสุขที่ประณีตยิ่งกว่าในโลกมนุษย์ขึ้นไปอีก

²⁰ เท่าที่เห็น ผู้ที่ฟัง (เทศน์) เอาบุญมักมีความคิดตรงกันอยู่ว่า เพียงแค่นั่งฟังเทศน์โดยสงบก็นับว่าได้บุญมากพออยู่แล้ว ถึงไม่นำเอาข้อธรรมหรือศีลไปปฏิบัติตามก็ไม่เสียหายอะไร การรับศีลและฟังธรรมจึงกลายเป็นเพียงพิธีกรรมไปอย่างน่าเสียดาย

สัทธรรมปฏิรูป²¹ อันจะส่งผลเป็นการเร่งปัญจอันตราย²² ให้เร็วขึ้นกว่าที่มีผู้กำหนดพยากรณ์เอาไว้

²¹ สัทธรรมปฏิรูปคือการที่ศาสนธรรมอันบริสุทธิ์ถูกระงับให้สรรพสาระแปรผันเสื่อมโทรมลง นำสังเกตที่ความหมายของคำว่า ปฏิรูป ทางศาสนาเป็นเชิงลบ ต่างจากความหมายในภาษาไทยปัจจุบันซึ่งเห็นเป็นทางการทำดี

²² ปัญจอันตรายในที่นี้กล่าวโดยอนุโลมตามความหมายที่เชื่อถือกันในหมู่คนโดยมาก ที่เชื่อว่าพระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ห้าพันปี และจะเสื่อมลงตามลำดับเป็น 5 ระดับ และมหาเวสสันดรชาดกคือเรื่องแรกที่จะสูญไปจากความเข้าใจอันถูกต้องของพุทธศาสนิกก่อนชาดกเรื่องอื่น

(รายละเอียดเรื่องปัญจอันตรายมีอยู่ใน ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนท้ายคือปัญจอันตรายกถา ปริจเฉทที่ 29)

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2528). *วรรณคดีอุโฆษยาเล่ม 1 และ 2*. กรุงเทพมหานคร.
- กรมศิลปากร. (2531). *มหาชาติสำนวนอีสาน*. กรุงเทพมหานคร.
- กรมศิลปากร. (2542). *ทศชาติคำฉันท์*. กรุงเทพมหานคร.
- กระทรวงศึกษาธิการ. *หนังสืออ่านกวีนิพนธ์มหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์*, พิมพ์ครั้งที่ 15, องค์การคำแห่งคุรุสภา 2511.
- กาญจนานาคพันธุ์. (2540). *กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี.
- กาญจนานาคพันธุ์. (2540). *เด็กคลองบางหลวง เล่ม 1-2*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี.
- โครงการมูลนิธิหอไตร. (2533). *หนังสือมหาเวสสันดรชาดก (ฉบับเทศน์มหาชาติ 13 กัณฑ์)*. กรุงเทพมหานคร.
- ปรมาณูชิตชินโรส, กรมสมเด็จพระ. (2505). *พระปฐมสมโพธิกถา*. (พิมพ์ครั้งที่ 1) กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนากรมการศาสนา.
- พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวงฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2549). กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- พระธรรมโกษาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ). (2513). *ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก*. พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ.

ภาคผนวก ก.
หลวงพ่อดัดหนามแดง เมืองปากน้ำ เทศนาธรรม
การให้ทานคือกุศลสูงสุด

สราวุฒิ ศิริธรรมานันท์ ผู้บันทึก

การให้ทาน ให้ชีวิตคน เป็นคุณธรรมที่สูงสุดของมนุษย์และสัตว์ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งชาติที่ทรงจุติเป็นพระเวสสันดร และถูกพระบิดาขับออกจากพระราชวังเพราะพระเวสสันดรไม่สืบทอดเจตนาของพระบิดา ที่ให้ฝักรบก็ไม่ฝัก ให้ฝักพินดาบก็ไม่ฝัก ให้ฝักขี้ช้างขี้ม้าก็ไม่ฝัก สิ่งที่เป็นอาวุธประหารคนได้ สิ่งใดเมื่อใช้แล้วทำให้ทุกคนเดือดร้อน พระเวสสันดรไม่ปฏิบัติ แต่ตรงกันข้าม พระเวสสันดรกลับทำตัวเป็นผู้ให้ใจบุญ มีทรัพย์สินสมบัติติดตัวเท่าใด พระเวสสันดรบริจาคหมด บริจาคทานจนพระบิดารู้มาก ไหล่ออกจากวังพร้อมทั้งครอบครัว พระนางมัทรี และกัณหา ซาลี พระโอรสและพระธิดาก็เดือดร้อนไปด้วย ต้องออกจากพระราชวัง มาแรมรอนนอนบนดินกินของป่าประทังชีวิตกันไป

พระนางมัทรีมีหน้าที่หุงหาอาหารถวายพระเวสสันดรและบุตรธิดาทั้งสอง ลำบากมาก แต่พระนางก็อดทน ส่วนพระเวสสันดรทรงนั่งบำเพ็ญศีลภาวนาอยู่ได้ร่มไม้ใหญ่ ไม่ยอมมาเป็นผู้นำครอบครัว มุ่งที่จะบำเพ็ญเพียร จำศีลภาวนาให้สำเร็จมรรคผลโดยเร็ว จะได้มาช่วยครอบครัวให้พ้นจากทุกข์ มีความตั้งใจว่า ถ้าประสบความสำเร็จก็จะเทศนาให้พระนางมัทรีและบุตรธิดาฟัง พระเวสสันดรต้องการให้พระนางมัทรีและบุตรธิดามีดวงตาเห็นธรรมเหมือนกับตน

วันหนึ่งพระนางมัทรีออกไปหาของป่ามาถวายพระเวสสันดร และให้บุตรธิดาคือกัณหาและซาลีสวย เจ้าชูชกที่เป็นขอลานตีๆ นี่เอง มีเมียสาวคราวลูกคราวหลาน เมียสาวของชูชกอยากอยู่สุขสบาย มีข้าทาสบริวาร ไหนๆ มีผ้าแก่แล้ว น่าจะสุขสบาย จึงยุให้ชูชกผัวแก่ไปขอกัณหา ซาลีจากอกพระเวสสันดร มาเป็นไพร่รับใช้ตนกับเมีย เพราะทราบดีว่าพระเวสสันดรใจดี มีอะไรให้หมด และชูชกก็สมหวัง พระเวสสันดรประทานบุตรธิดาให้กับชูชกเอาไปเป็นคนรับใช้

ทั้งกัณหาและชาลีลำบากมาก ถูกทั้งสองผัวเมียใช้เยี่ยงทาส ส่วนนางมัทรีกลับมาจากป่าไม่พบบุตรธิดา คือกัณหา ชาลี แล้วทราบว่าพระเวสสันดรบริจาคนบุตรธิดาให้ชูชกไปแล้ว พระนางมัทรีเป็นลม เจียนจะขาดใจตาย เตือนร้อนถึงเทวดาอารักษ์ว่าถ้าปล่อยให้เป็นเช่นนี้พระเวสสันดรคงบริจาคนางมัทรีอีกองค์หนึ่งแน่ เทวดาอารักษ์จึงปรึกษากันว่า ต้องช่วยพระนางมัทรีและกัณหา ชาลี

จึงปลอมแปลงกายลงมาทูลขอพระนางมัทรี พระเวสสันดรก็ให้อีกเทวดาอารักษ์เมื่อรับนางมัทรีไปแล้วก็ทูลความจริง พร้อมกับพาพระนางมัทรีไปหาชูชกเพื่อขอกัณหา-ชาลีคืน เทวดาอารักษ์ทราบดีว่าหากขอเฉยๆ ชูชกคงไม่ให้ขอซื้อต่อก็คงไม่ขาย เพราะชูชกมีทรัพย์สินที่ได้มาจากการขทานมากมายอยู่แล้ว จึงออกอุบายเชิญชูชกมาที่ที่พำนักของตน และเลี้ยงอาหารอย่างดี เป็นอาหารที่ชูชกชอบมาก แล้วชูชกเป็นคนตะกละจึงกินอาหารที่เทวดาจัดให้จนพุงแตกตาย เทวดาทั้งสองจึงพาพระนางมัทรี และกัณหา ชาลี ไปส่งยังสำนักราชวังเดิมของพระนางมัทรี ส่วนพระเวสสันดรก็บำเพ็ญเพียรจนบรรลุธรรมในชาติภพนั้น

ลงพิมพ์ในไทยโพสต์ แทบลอยด์

3 กันยายน 2560

ภาคผนวก ข.

สราวุฒิ ศรีธนนันท์ ผู้บันทึก บันทึกจากคำเทศนาของพระครู ธรรมานุศาสน์
วัดพุทธาธิวาส อ.เบตง จ.ยะลา

ถ้าโยมเคยเรียนประวัติพระพุทธศาสนาคงจำได้ พระพุทธองค์เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญเพียรในชาติภพของพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญเพียร ศีล และทานมัย คือ การให้ พระราชทานแม้แต่พระโอรสพระธิดา คือกัณหา ขาลี แก่ชู้ชกตามที่ชู้ชกทูลขอทั้งสองกุมารและกุมารี เหลือสมบัติชิ้นสุดท้ายคือ พระนางมัทรี หากมีใครทูลขอก็ทรงให้ เดือดร้อนถึงหมู่เทพเทวดาและเทวอารักษ์ที่ปกปักรักษาพระองค์อยู่ ปรึกษากันว่าถ้าปล่อยไปเช่นนี้พระองค์คงพระราชทานพระนางมัทรีให้กับผู้มาทูลขอ

หมู่เทพเทวดาจึงปลอมองค์ลงมาราบทูลขอพระนางมัทรีแทน ก่อนหน้าที่จะเกิดเหตุมิบังควรขึ้น องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาติพระเวสสันดร ก็พระราชทานแต่เทพเทวดาที่แปลงองค์ลงมา และพาพระนางมัทรีกลับไปยังพระราชวังที่เสด็จจากมา และเมื่อชู้ชกสิ้นชีพแล้วพระกัณหา - ขาลีกก็กลับไปนั้นเช่นกัน ส่วนพระเวสสันดรก็บำเพ็ญเพียรจนจบชาติของพระเวสสันดร จนถึงชาติภพขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งได้ตรัสรู้และปรินิพพาน

ลงพิมพ์ในแทบลอยด์ ไทยโพสต์

11-17 มีนาคม 2561